

ŽIDOVSKÁ STREDOVEKÁ FILOZOFIA

MÁRIA MIČANINOVÁ, Právnická fakulta UPJŠ, Košice

Stredovek je v dejinách židovskej filozofie obdobím jej neprerušného vývoja. Približne osemsto rokov vplývala filozofia predovšetkým na tú časť židovstva, ktorej duchovný svet usiloval o univerzálny vzdelávací ideál. Pod vplyvom filozofie vznikala náboženská literatúra tej doby, výklad biblie nadobúdal filozofický charakter. Vznikla filozofická interpretácia židovstva, prejavujúca sa v pretvorení obsahu biblického a talmudického náboženstva, ktorá sa šírila medzi široké vrstvy vzdelaných Židov.

Pre pochopenie stredovekej židovskej filozofie je dôležitá skutočnosť, že vznikala v islamskom kultúrnom prostredí. Preto vo svojich počiatkoch nadväzovala prevažne na nábožensko-filozofické myšlienky islamského kalámu.¹ Jeho vplyv sa celkom nestratil ani s rastúcim vplyvom novoplatonizmu a aristotelizmu. Vplyv islamskej kultúry na Židov bol hlboký a prejavoval sa vo všetkých smeroch života Židov podieľajúcich sa na vedec-
kom živote v islamskom kultúrnom prostredí.

Vznikajúca židovsko-arabská kultúra podnietila v židovstve potrebu zachovať si svoju identitu. Podobne ako v islame vznikali i v židovstve tohto obdobia mnohé sekty, ktoré však rýchlo zanikali. Neplatí to však o **karaizme**, ktorý vznikol v polovici 8. storočia. Uznával bibliu ako náboženskú autoritu, odmietal však tzv. ústne učenie, platné ako základ talmudického vzdelávania. V prvých storočiach svojho trvania bol karaizmus vážnym nebezpečenstvom pre rabínske židovstvo.

Prudkým útokom odolávalo židovstvo aj zo strany islamu, ktorý uznával židovstvo ako zjavené náboženstvo, zároveň však tvrdil, že biblické zjavenie v ňom stratilo svoju platnosť. V boji o autenticitu islamského zjavenia nezostali obidve zúčastnené strany len pri dogmatických tvrdeniach. Dôkazy dôveryhodnosti božieho pôvodu náboženstva, ktoré uvádzal islam, boli aj historické. Na strane židovstva sa obrana náboženstva spájala s racionálnym zdôvodňovaním jeho stanoviska, a tým s filozofickým formulovaním problémov.

Najvážnejšia námietka islamu proti židovstvu je spojená s Mohamedovým zjavením, rušiacim podľa tradícií islamu všetky predchádzajúce zjavenia, t. j. aj Mojžišovo. Táto predstava o rade zjavení, v ktorom predchádzajúce je nasledujúcim zrušené, predpokladá zmeny božej vôle, ktoré židovstvo odmieta.

Dalšie útoky viedli nemonoteistické náboženstvá na židovstvo, islam, ale i kresťanstvo. Ich predchodcom bol monoteizmus uvádzaných náboženstiev. Máme na mysli **zoroastrizmus** s jeho dualistickým poňatím skutočnosti i kritiku zo strany **indických**

¹ Islamský kalám – islamská teológia daného obdobia

náboženstiev. Spoločným menovateľom kritiky zoroastrizmu a indických náboženstiev bolo spochybňovanie formy zjavenia, a tým zároveň aj obsahu biblického náboženstva. Biblická myšlienka stvorenia sveta bohom s jeho dobrom i zlom bola veľmi napádaná zo strany dualizmu. Z tých čias sa zachovala obširna polemika predstaviteľov islamského i židovského kalámu proti stanovisku a kritike predstaviteľov dualizmu.

Dôsledkom konfliktu vtedajších náboženstiev bolo otrásenie pozícií naivnej viery v autority. Jedinou inštanciou, ktorej sa smelo dovoliť pravé náboženstvo, sa stal rozum. **Namiesto autority nastúpilo ratio ako kritérium náboženskej pravdy.**

Tento racionalizmus mal mnohorakú podobu. Jednou z nich bolo odmietanie každého božského princípu skutočnosti (Dahríja). S týmto stanoviskom ostro polemizovali ako islamskí, tak i židovskí teológovia. Popri ňom jestvovali prívrženci čisto racionálnej viery v boha, odmietajúci zjavenie. Treťou formou racionalizmu bolo relativistické uznávanie náboženstva. Základom tohto postoja bolo presvedčenie, že každý človek má vyznávať nejaké náboženstvo, pretože bez náboženstva nie je možný mravný život človeka.

Popri spomínaných názoroch sa vyskytoval ešte jeden: ľudové náboženstvá majú vo svojom základe jednu totožnú náboženskú pravdu, ktorej čistú podobu môže odhaliť a pochopiť rozumová viera. Toto stanovisko bolo ovplyvnené novoplatónskou mystikou.

O celom racionalizme možno povedať, že spočíval na argumentoch gréckej filozofie. K predstave o spoločnom jadre náboženstiev pristúpila ďalšia, pochádzajúca z gréckej filozofie, že základné učenia všetkých náboženstiev majú svoje korene v rozume. Sú to myšlienky, ktoré sa vyskytli o niekoľko storočí neskôr – v osvietenstve.

To sú okolnosti, pod vplyvom ktorých sa rozvíjala židovská náboženská filozofia. Vo filozofickom výklade náboženstva rozvinula svoju originalitu, späť s antickou tradíciou. Tá však prešla na pôde židovskej stredovekej filozofie zásadnou zmenou. ňou sa stalo prispôbenie antického metafyzického obrazu sveta personalistickej religiozite biblie.

Koncom 9. storočia sa uzatvárajú počiatky židovskej stredovekej filozofie. Popri teológii kalámu sa rozvíjal mysticismus, platonizmus a aristotelizmus.

Židovský mysticismus – kabala (kabbalah) je vlastne **židovský gnosticizmus**, ktorý svojrázne spojil prvky židovsko-alexandrijskej filozofie s perzskými náboženskými predstavami. Je preň charakteristické, že hľadal v Zákone nejaký skrytý, tajný zmysel, ktorý sa snažil vyrátať pomocou komplikovaných symbolických výkladov. Pripisoval sa tu zvláštny význam písmenám a číslam, ktoré sa interpretovali v duchu novopytagoreizmu.

Kabala sa zakladá na dvoch knihách: Jezirah (Stvorenie) a Sohar (Lesk). Prvá bola napísaná asi v 9. storočí, druhá koncom 12. storočia.

Základom učenia kabalistov je novoplatónska idea emanácie, prevzatá asi od Arabov. **Božstvo je prasetlo**, ktoré pôvodne naplňalo celý priestor. Neskôr sa svetlo koncentrovalo a vzniknuté prázdno vyplňalo slabnúce svetlo – svet. Hmota je bez svetla a je princípom zla. Hierarchickými stupňami emanácie sú prvočlovek – večná múdrosť, ktorá vytvorila desať Sefirot – medzičlánkov medzi nekonečnou bytosťou a jej výtvmi. Sefirot majú božské atribúty, ale sú to aj koncentrické svetové kruhy.

Sú stvorené tri svety:

- vnútorné nebo, osídlené netelesnými duchmi;
- nebeské sféry, obývané anjeli, ktorí majú určitú telesnosť;
- príroda, odrážajúca vyššie svety.

Mystici uznávali preexistenciu, sťahovanie duší a ich konečný návrat k bohu.

Novoplatonizmus, ktorý bol jednou zo súčastí kabaly, bol v židovskej filozofii veľmi rozšírený v pôvodnej forme. Najmä v 11. – 12. storočí sa v Španielsku objavuje rozsiahla literatúra, ktorá sa snaží spojiť novoplatonizmus s dogmami židovského Zákona.

Prvý židovský filozof Izák Izraeli bol pod vplyvom novoplatonizmu a jeho mladší súčasníci Saadja a David Almoqamnes boli zástancami kalámu. Možno konštatovať, že židovská stredoveká filozofia vo svojich počiatkoch bola celá pod vplyvom kalámu. V Oriente, v ktorom sa najskôr rozvíjala, nemal novoplatonizmus Izraeliho ďalšiu odozvu. Jeho pokračovateľmi sa stali židovskí filozofi v Španielsku v 11. storočí.

Saadja ben Jozef (882 – 942)

Pochádzal z Horného Egypta, z Fajúmi. Neskôr sa presťahoval do Babylónie, ktorá bola v tom čase centrom židovskej vzdelanosti a miestom zrodenia babylónskeho Talmudu. V Súre a Púmbedíte vznikli významné talmudické školy. Vedúci týchto škôl dostávali čestný titul Gaon. Saadja sa stal členom tejto školy v Súre, neskôr prevzal aj jej vedenie. Preto sa uvádza za jeho menom (Saadja Gaon).

Považuje sa za zakladateľa židovskej stredovekej filozofie.

Nie je však najstarším židovským stredovekým filozofom. Dôvodom je skutočnosť, že Saadja Gaon prekročil hranice islamskej teológie a po prvýkrát systematicky zdôvodnil židovstvo. Motívy pre vypracovanie racionálnej teológie súvisia s pedagogickou činnosťou Saadju, s výchovou nevzdelaných mäs.

Dnes sa považuje za jeho najvýznamnejšie dielo práca *O viere a vedení* (arabsky, okolo 933), ktorým zaviedol do židovstva racionálnu teológiu. Vychádzal pritom z kalámu, preberajúc jeho etický monoteizmus. Vo svojom výklade biblie sa snažil o očistenie obrazu boha od antropomorfizmov, vysvetľujúc všetky teofánie (božské zjavenia) ako stvorené svetelné javy (hebr. Kabod).

Zjavenie bolo preň historickým faktom, ktorého merítkom by mal byť rozum. Čo odporuje rozumu, musí byť pretvorené. Rozum je schopný sám zo seba poznať obsah zjavenej pravdy. Platí to rovnako pre teoretický, ako aj pre mravný obsah zjavenia. Vzťah rozumu a zjavenia (viery) riešil tak, že rozum dokazuje to, čo mu bolo už známe cez zjavenie. Na inom mieste vo svojom diele zdôrazňuje, že súlad s rozumom je predpokladom pre to, aby učenie, ktoré sa zakladá na zjavení, mohlo byť prijaté.

Saadja uznával **tri zdroje poznania**: zmyslové vnímanie, bezprostrednú rozumovú evidentnosť a rozum. K týmto trom primárnym zdrojom poznania pristupuje ďalší – **vierohodná tradícia**, vybudovaná na troch pôvodných elementoch poznania. Bez dôvery vo vierohodné správy by nebola možná orientácia v skutočnosti. Náboženský pojem tradície je aplikáciou všeobecného princípu tradície. Rozšírenie náboženského pojmu

tradície na všeobecný má veľký význam, pretože **náboženská viera**, skúmaná ako princíp poznania, sa považuje v židovstve **za špeciálne historické vedenie**.

K istotám rozumu patrí aj bytie jediného boha, ktorý stvoril svet. Saadjove uvádzanie dôkazov sa nevymyká spôsobu argumentácie zaužívanej v kaláme a ukazuje, že svet musí mať časový pôvod, a preto i tvorcu.

Vo svojej ontológii dokazuje Saadja existenciu jediného boha. Na svete ako diele boha vysvetľuje, že nemôže byť dielom viacerých bohov. Ak si ich predstavíme ako vôľou nadané podstaty, potom by si ich vôle mohli protirečiť. Z pojmu stvorenia mu potom vyplývajú základné predikáty boha: život, moc a múdrosť, ktoré by neboli možné bez aktu stvorenia. Tieto tri predikáty, ku ktorým ešte pristupujú formálne atribúty jednoty a neporovnateľnosti, nie sú mysliteľné ako oddeliteľné od božej podstaty. My ich chápeme ako tri momenty, obsiahnuté v pojme stvorenia, a je len prejavom bezmocnosti nášho jazyka, že tieto idey môžeme označovať tromi slovami. Nimi sme schopní vyjadriť iba to, že boh jestvuje.

Saadjov racionalizmus súvisí s jeho kritikou senzualizmu. Senzualizmus je podľa neho späť s tvrdením, že svet je večný a späť s teóriami, ktoré dokazujú, že svet bol stvorený z telesných substancií. Svoju polemiku so senzualizmom zameral na dokázanie nemožnosti senzualistickej kozmológie.

Saadja uznával práva rozumu spolu s autoritou Zákona. Rozum učí tomu, čomu učí zjavenie. Ak je rozum ponechaný sám na seba, je schopný dospieť k pravdám, ktoré náboženstvo odhaľuje naraz, len dlhotrvajúcim úsilím. Snažil sa dokázať, že také náboženské tvrdenia ako stvorenie sveta a zmŕtvychvstanie nie sú v absolútnom rozpore s rozumom. Odmietla učenie o sťahovaní duší, ktoré bolo vtedy medzi Židmi veľmi rozšírené. Filozofia u neho bola nástrojom na ochranu židovských náboženských dogiem.

Saadja informuje aj o ďalších židovských mysliteľoch, ktorí sa zaoberali problémom vzniku sveta. Namiesto židovského učenia o stvorení z ničoho, dosadili platónsku predstavu o stvorení sveta bohom z večnej pralátky. Podľa inej správy od Saadju boli spájané kozmologické teórie predsokratikov s biblickými myšlienkami boha.

Salomon Ibn Gabirol (1025 – 1058)

Bol to najvýznamnejší židovský novoplatonik, známy v západnej Európe ako Avicbron. Žil v Španielsku. Abrahám Ibn Daud, židovský filozof nasledujúceho storočia, ktorý sa preslávil aj ako básnik, uvádza ako rok smrti Ibn Gabirola rok 1070. Jeho hlavné dielo, Prameň života, bolo napísané arabsky. V latinčine je známe pod názvom Fons vitae. Autorstvo tohto diela sa pripisuje Ibn Gabirolovi až od 19. storočia zásluhou Salomona Munka. Ďalším dielom Ibn Gabirola je etické pojednanie Zdokonalenie vlastností duše.

Predstavy Ibn Gabirola o bytí sú novoplatónske. Všetko jestvujúce je pre neho hierarchiou stupňov Bytia, vyplývajúcou z Jedna. **Zdrojom mnohosti je najvyššia jednota alebo Jedno.** Celá Ibn Gabirolova predstava je však ešte preniknutá aristotelovským chápaním vzťahu hmoty (látky) a formy, ktoré používa vo vzťahu k celému tvoreniu. Hmotu bez formy chápe ako čistú potencialitu. Aj keď si čistú hmotu nemožno predstaviť, možno ju chápať ako komponent každého stvoreného bytia. V tomto zmysle písal Ibn

Gabirol o „univerzálnej hmote“, t. j. o hmote, ktorá je vlastná všetkým veciam. Je korelátom univerzálnej formy, v ktorej sú obsiahnuté všetky formy. Je totožná s inteligenciou, t. j. s kozmickou inteligenciou alebo s novoplatónskym nús. Inteligencia pozná všetky formy. Mnohosť vecí sa dosahuje tým, že jednotlivé formy sa odvodzujú od formy inteligencie a zjednocujú sa s hmotou. Pre porozumenie treba doplniť, že univerzálnu hmotu chápal **nemateriálne**. Neexistuje sama zo seba. Jej existencia je späť s formou a stáva sa telesnou hmotou vtedy, keď sa spája s formou telesnosti.

Vo filozofii Ibn Gabirola nenachádzame zjavné prvky židovskej viery. Netrúfame si však tvrdiť, že jeho myslenie bolo úplne zbavené tohto vplyvu. Napr. keď uvažuje o vôli ako o niečom, čo sa odlišuje od hmoty i látky, lebo ich tvorí, akoby zavádzal do svojej filozofie učenie o tvorivej aktivite boha. Za pravý zdroj života považoval vôľu, nie myslenie. Vôľa bola pre neho tvorivou príčinou sveta. Nie je to boh sám, o ktorom nemôžeme nič tvrdiť. Je to boh prejavujúci sa vo svojej činnosti, taký, aký sa nám javí. Poznať duchovno, ktoré stojí nad naším rozumom, je možné podľa Ibn Gabirola len **intuíciou**, v stave extázy.

Nasledovníkom Ibn Gabirola bol Bahja ben Jozef Ibn Paquda (asi 1080), ktorý sa však nepovažuje jednoznačne za novoplatonika. Významným novoplatonikom 12. storočia bol však Jehuda Halevi.

Jehuda Halevi (1085 – po roku 1141)

Nepatrí k žiadnej filozofickej škole, ale niektorými črtami sa jeho filozofia priraduje k novoplatonizmu. Narodil sa v Toledě. Po štúdiách a rokoch cestovania žil v južnom Španielsku ako lekár, snáď aj v Kordóbe. Okolo roku 1140 sa rozhodol vysťahovať do Palestíny, ale bol dlho zdržiavaný svojimi nadšenými obdivovateľmi v Egypte. Či sa mu nakoniec podarilo dostať sa do Palestíny, je sporné. Sporný je aj presný dátum jeho smrti.

Popri Ibn Gabirolovi je to najoslavovanejší židovský stredoveký básnik. V jeho diele je obsiahnutá kritika filozofického poznania. Odmietol racionalizmus svojich židovských predchodcov.

Filozofia si môže nárokovať na vedenie o posledných základoch skutočného a veriť v to len preto, že medzi pravým poznaním matematiky a logiky a zdanlivým poznaním metafyziky nerobí rozdiel. Že je medzi nimi rozdiel, vyplýva už z toho, že v matematike niet sporu medzi školami, kým vo filozofii áno. Filozofické poznanie, opierajúce sa o vedu, považoval za svojvoľné. Naturfilozofické teórie o štyroch elementoch nemajú žiaden základ v skúsenosti, v ktorej nemáme do činenia so štyrmi elementami, ale so štyrmi kvalitami: teplom, chladom, vlhkosťou a suchom. Môžeme zachytiť veci do pojmov, ale nemôžeme im pripísať reálnu existenciu.

Filozofia verí, že rozum človeka je schopný sám zo seba nájsť cestu k bohu. To odporuje prirodzenosti náboženských vzťahov. Tie nemôžu vzniknúť, sú tvorené bohom. Len on môže človeku ukázať cestu, ako dosiahnuť spojenie s ním. Filozofia robí to, čo hľadajú rôzne formy náboženstva. Všetci chcú dosiahnuť boha, ale kým prostriedky na to vytvorené pochádzajú od ľudí, vzniká len ilúzia o spoločenstve človeka a boha. Len

zjavenie dané bohom ukáže človeku, ako ho môže v skutku dosiahnuť. Toto zjavenie zakladá nielen pravdivé, ale aj skutočné náboženstvo. Skutočné, historické náboženstvo je v ostrej antitéz s intelektuálnym náboženstvom filozofov. Pre filozofov je boh len objektom poznania, ku ktorému sa sám boh má tak ako k ostatným predmetom poznania. Preto cieľom takéhoto poznania boha je jeho poznanie ako veci. Boh je samozrejme posledná príčina vecí, je to dôležitý objekt poznania, ale predstava, že možno dôjsť k poznaniu boha z pozície čistej teórie, je len logickou predstavou. Hnacou silou veriacich nie je túžba po vedení, ale túžba spojiť sa s ním.

Racionálny pojem boha zachytáva boha len v jeho prirodzených účinkoch, prorocké predstavy boha ho poznajú v celej plnosti a bezprostrednosti jeho konania. Predstavy boha prorokov sú výrazom prorockej božej skúsenosti. Obidva pojmy majú podľa Haleviho ten istý základ.

Náboženská idea boha Jehudu Haleviho sa prejavuje len v božom pôsobení, nie v božej podstate. Boh Abraháma je metafyzicky určený vo formách novoplatónskej idey boha.

Prvým židovským aristotelikom je **Abrahám Ibn Daud** z Toleda (zomrel okolo roku 1180). Zastával názor, že medzi židovstvom a aristotelovskou filozofiou je harmónia. Bol to energický zástanca racionalizmu, ktorý učil, že pravá filozofia je v súlade s náboženstvom. Okrem Aristotela boli pre neho autoritami Al-Fárábí a Avicena. Najlepšie pracoval učenie o slobode ľudskej vôle.

Moses ben Maimonides (1135 – 1204)

Ak sa počiatky aristotelizmu v židovskej stredovekej filozofii spájajú s menom Ibn Dauda, potom Maimonides bol ten, kto dokázal presadiť aristotelizmus na pôde židovstva. Neopustil pritom pozície židovského zjaveného náboženstva, ktoré, ako každé zjavené náboženstvo, bolo protikladom aristotelizmu, ale znova sa k tomuto protikladu vrátil, aby ho nakoniec svojráznou syntézou aj prekonal. Vďaka tomu sa stal najvýznamnejším židovským filozofom, ktorý ovplyvnil myslenie židovstva na niekoľko storočí. Jeho nasledovníci sa usilovali riešiť problémy, ktoré nastolil vo svojej filozofii.

Vplyv Maimonida sa neobmedzil iba na židovstvo. Zakladatelia kresťanského aristotelizmu, Albert Veľký (Magnus) a Tomáš Akvinský, našli v Maimonidovom filozofickom systéme cestu k výstavbe teistického aristotelizmu.

Maimonidova veľkosť nespočíva v tom, že by priniesol úplne nové motívy do rozvoja filozofického myslenia. Vo svojom chápaní aristotelovského systému sa celkom pripája k arabským aristotelikom Al-Fárábimu a Ibn Sinovi. V jeho kritike aristotelizmu ho predchádzali Al-Ghazálí a Jehuda Halevi. Svojou exegézou nadviazal na starších židovských racionalistov. Nemožno teda o ňom tvrdiť, že by bol v tomto zmysle originálny. Dokázal však urobiť originálnu syntézu a vyhnúť sa extrémom predstavovaným na jednej strane emanačným systémom arabských aristotelikov a na druhej strane Ghazálího voluntarizmom. Našiel svoju vlastnú cestu, ktorou dal odpoveď na otázky svojej doby na úrovni klasickej filozofickej zrelosti.

Maimonides sa narodil v Kordóbe. Keď bola v roku 1148 dobytá Almohádovcami, opustil Maimonides so svojou rodinou mesto a desaťročia žil v rôznych mestách južného Španielska. Po roku 1159 sa presťahoval do Fezu v severnej Afrike. Nie je známe, prečo práve tam, keď aj toto mesto bolo pod vplyvom Almohádovcov, ktorí boli protižidovsky zameraní. V týchto súvislostiach sa vyskytujú tvrdenia, že Maimonides údajne prestúpil na islamskú vieru. Až v roku 1165 sa mu podarilo opustiť ríšu Almohádovcov a presťahovať sa do blízkosti Káhiry, kde sa až do smrti venoval medicíne. Bol známy svojou učenosťou a znalosťou Talmudu, vďaka čomu sa stal duchovným vodcom egyptských Židov. Neskôr sa stal Nagidom, t. j. najvyšším sudcom a politickým vodcom egyptských Židov.

Bol to plodný spisovateľ v oblasti medicíny, ale známy sa stal vďaka svojim talmudickým dielam, do ktorých preniesol metódy vtedajšej vedy, čím dostal štúdium Talmudu na inú úroveň. Je to práve Maimonides, kto po prvýkrát predstavil systematicky celý židovský náboženský zákon. Okrem nadšenia vyvolal aj vlnu kritiky práve snahou vyložiť systematicky celé židovstvo. Vytýkalo sa mu napr. to, že chcel svojim dielom prekonať aj Talmud. Napriek tomu sa jeho dielo rýchlo presadilo najmä v prostredí španielskych a orientálnych Židov. Stal sa určujúcou autoritou a základom pre všetky neskoršie kodifikácie židovského náboženského zákona.

V roku 1190 vyšlo Maimonidovi hlavné filozofické dielo – Moreh Nebuchim – Sprievodca blúdiacich. Pokúsil sa v ňom vyrovnať podľa neho zdanlivý protiklad medzi filozofiou a zjavením. Podľa Maimonida je medzi filozofiou a zjavením vzťah identity. Sú to dve rôzne formy poznania pravdy. Takto chápaný vzťah filozofie a zjavenia bol charakteristický už pre Maimonidových židovských predchodcov (Saadja). Ale na rozdiel od nich bola filozofia pre Maimonida prostriedkom, ako si vnútorne osvojiť obsah zjavenia. Náboženská viera je pre neho formou vedenia. Zároveň tvrdí, že len filozofické vedenie môže pochopiť bezprostredne predmet viery. Filozofia nemá náboženstvo len za svoj predmet. Ona je centrálnym prvkom samotného náboženstva. Je cestou, ktorá vedie k bohu. Svoju filozofickú úlohu videl Maimonides zároveň ako úlohu náboženskú. Pátos tohto náboženského racionalizmu je základným tónom jeho diela Sprievodca blúdiacich.

Predmet metafyziky a princípy prírodných vied nespoznávame tak, ako spoznávame fakty empirickej skutočnosti. Metafyzické pravdy nie sme schopní poznávať v trvajúcej jasnosti. Objasňujú sa nám len v zábleskoch, aby nášmu duchu vzápätí zmizli. Tento charakter momentálneho osvietenia (intuície) spája filozofické poznanie podľa Maimonida s prorockým poznaním. Poňatie metafyzického poznania ako momentálnej intuície sa vyskytuje aj u arabských aristotelikov, zvlášť u Ibn Tufaila. Z neho vyplýva spôsob, akým mohol Maimonides stotožniť metafyziku a prírodné vedy s tvrdením Talmudu o stvorení sveta bohom.

Aristotelovská idea prísne pojmovej dedukcie neurčuje len formu jeho myslenia. Je preňho zárukou, že pravda metafyziky je vedeckou pravdou. Zároveň tvrdil, že to posledné a hlboké nie je prístupné rozumu. Aby dokázal jednotu náboženskej a filozofickej pravdy, musel Maimonides pretvoriť aristotelizmus. Ešte predtým sa však stretol s trdovanou formou aristotelizmu.

Bytie boha dokazuje Maimonides celkom prostriedkami aristotelizmu. Kým kalám dokazoval najprv vznik sveta v čase, aby potom tvrdil, že z toho vyplýva bytie jeho stvoriteľa, chce Maimonides urobiť dôkaz o bytí boha nezávislým od spornej otázky, či je svet večný, alebo vznikol v čase. Vo svojom **dôkaze o bytí boha** vychádza Maimonides hypoteticky z tvrdenia, že svet je večný, aby ukázal, že aj za takýchto predpokladov sa dá dokázať istá existencia boha. Dôkazy kalámu odmietal ako tendenčné, tvrdiac, že on chce zostať na pôde prísnej vedeckosti, t. j. aristotelovskej metafyziky. Maimonides začína svoje dokazovanie božej existencie nehybným hýbateľom (čím sa pripája k arabským aristotelikom), tvrdiac, že len možné bytie vecí predpokladá nevyhnutne jednu podstatu.

Dva ďalšie dôkazy božej existencie neprinášajú v zásade nič nové. Nadväzuje na Aristotela, tvrdiac, že popri veciach, ktoré sa hýbu a ktorými je pohybované, musí byť daná podstata, ktorá len hýbe bez toho, aby sama bola v pohybe. Prechod z potenciálneho bytia do aktuálneho predpokladá existenciu aktualizujúceho princípu.

Z nemožnosti jestvovania nekonečnej kauzálnej rady, analogicky k prvému dôkazu, prichádza Maimonides k záveru, že aj v tomto prípade rad príčin sa končí prvou príčinou. Svet by podľa Maimonida nemohol byť, keby nebolo dané Bytie, ktorého podstata vylučuje neexistenciu (vplyv Ibn Sinu). Existencia všetkých vecí sa chápe ako akcidienciálne určenie podstaty. A jestvuje jediná podstata, ktorou je boh. Takýto **pojem boha, t. j. ako jednoduchej podstaty**, ktorá v sebe obsahuje množstvo určení, robí z nej to posledné, čo je.

Tým sa dopracoval Maimonides k pojmu boha ako celkom jednoduchej podstaty, ktorá vylučuje každé bezprostredné pozitívne určenie boha. V tomto centrálnom bode nasleduje Maimonides tradíciu, ktorá prenikla do arabského aristotelizmu z novoplatonizmu. Jeho pojem boha je tam, kde ho systematicky vysvetľuje, identický svojou formálnou štruktúrou s novoplatónskym. Ale Maimonides je dôslednejší ako jeho islamské vzory. Jeho slávne učenie o božských atribútoch je najprepracovanejšie učenie tejto teórie, ktorú obsahuje islamská a židovská filozofia. To, čo ho podnietilo prebrať novoplatónsky pojem boha, je zdanlivo nedeliteľná formálna konzekvencia, s ktorou rozvíja novoplatonizmus myšlienku abstraktnej jednoty a ktorú prenáša na predstavu o bohu. Tento pojem jednoty vylučuje každú mnohosť – ako pojmových určení, tak aj reálnych častí.

Kritická časť Maimonidovho učenia o atribútoch, dôkaz o nemožnosti pozitívnych atribútov je vo svojej podstate len rozvinutím dôsledkov obsiahnutých už v pojme boha. Jednoduchosť boha vylučuje každú výpoveď o ňom. Táto jednoduchá základná myšlienka sa berie ako evidentná. Vlastnosti, ktoré pripisujeme bohu, nemôžu byť odlišné od svojej podstaty, pretože ináč by sme pri zjednotení podstaty a vlastnosti boha dospeli k záveru o mnohosti boha. Záver: Každá pozitívna výpoveď o božej podstate môže byť len tautológiou: boh je boh.

Samotné formálne určenia jednoty a existencie sa nemôžu prijímať ako vlastnosti boha. Boha nemožno definovať ani cez vzťahy medzi ním a vecami. Jediné pozitívne výpovede, ktoré môžeme urobiť o bohu, spočívajú v poznávaní účinkov vychádzajúcich z boha. Pretože uznávame boha ako najvyššiu príčinu bytia, musí byť možná táto posledná kategória výpovedí. Špecifická funkcia tohto negatívneho poznania (poznania boha z jeho účinkov) spočívala vo vylúčení každej nedokonalosti z predstavy boha.

Celkom v súzvuku s náboženskou vierou o vševedúcnosti boha je jeho učenie o božom vedení. Neobmedzuje božie vedenie spolu na všeobecnú zákonitosť formy vecí a nechápe jednotlivé veci len ako prejavy tohto zákonitého formovania, ale pripisuje bohu bezprostredné vedenie o jednotlivých veciach. Ako stvoriteľ sveta pozná boh svet do všetkých jednotlivostí. Stvorenie sveta ako celok je akt slobodnej božej vôle a prirodzená nevyhnutná účelnosť svetového poriadku zostáva trvalo podriadená bohu. Maimonides tak znovu vytvoril personalistickú predstavu boha. Dostal sa tak so svojím odlišným poňatím božieho stvorenia do ostrého rozporu s aristotelizmom, ktorý sa prejavil v otázke, aký účel má stvorenie, tvorivá činnosť boha, stvorenie sveta. Maimonides považuje stvorenie sveta za prejav múdrosti boha.

V otázke konečného cieľa ľudského bytia zostal Maimonides celkom na pôde aristotelizmu. Namiesto mravnej religiozity biblie dosadil kontemplatívnu religiozitu. Pod rôznymi druhmi ľudskej dokonalosti rozumie Maimonides aj mravnú dokonalosť, ktorú však spájal len s vonkajšími vzťahmi života a telesnými danosťami človeka, nie s jadrom ľudskosti (človečenstva). Význam mravnej dokonalosti spočíva v jej úžitku pre ľudskú spoločnosť a mizne vtedy, keď o človeku rozmyšľame oddelene od spoločnosti. Vlastnej podstate človeka prináleží len jeho duševná dokonalosť, a len pokiaľ je nevyhnutná mravnosť pre dosiahnutie duševnej dokonalosti, má sama význam pre človeka. Na rozdiel od Saadju, ktorý pripisoval zjaveniu onen čisto mravný zmysel, vidí Maimonides rozdiel medzi božím a ľudským zákonom v tom, že sa neuspokojuje so starosťou o vonkajšie blaho ľudí a reguláciou vzťahov medzi nimi navzájom, ale navádza na poznanie pravdy a osvetlenie jej ducha. Mravnosť sa pritom skúma len z hľadiska jej sociálnej funkcie. Z toho vyplýva, že je ešte prostriedkom oslobodzujúcim človeka od moci zmyslov, pre ktorú sa nemôže rozum človeka naplno rozvinúť. Je preň nevyhnutná len preto, lebo musí dokázať svoju pravú podstatu v boji proti zmyslovosti.

To všetko zodpovedá Aristotelovmu poňatiu poznania ako najvyššej dokonalosti a najvyššej blaženosti človeka. Ale aristotelovské učenie o eudaimonii poznania má u Maimonida, ako aj u islamských aristotelikov pod vplyvom novoplatonizmu a jemu blízko stojacich starých výkladov Aristotela už náboženský obsah, ktorý samotnému Aristotelovi bol cudzí. Prejavuje sa to i v Maimonidovom presvedčení, že všetko naše poznanie je zamerané na boha. Poznanie prírody je len predstupňom metafyzického poznania, ktorého najvyšším a vlastným predmetom je boh. Poznanie dáva človeku šťastie bezprostrednej spätosti s bohom. V nej pramení pocit lásky božej a oduševnenie z božej blízkosti. Z eudaimonie poznania sa stáva blaženosť spoločnosti s bohom. Táto spätosť s bohom nemá u Maimonida mystický význam, ale pri všetkej odlišnosti od vlastnej mystiky má výrazne kontemplatívny charakter.

Poznanie je pre Maimonida tiež predpokladom nesmrteľnosti. Pripojil sa k učeniu o dosiahnutej nesmrteľnosti, podľa ktorého len v poznaní obsiahnutá aktualizácia ľudskej myšlienkovvej sily vedie k nesmrteľnosti. V poznaní dosiahnuté spoločenstvo s bohom prepožičiava človeku večný život. Obsah najvyššieho poznania boha vidí v tom, že chápeme tieto účinky boha, a tým dosahujeme prijatie týchto božích účinkov za vzor pre našu činnosť. A tak mravnosť, predtým podriadená poznaniu, sa tu stáva posledným zmyslom a cieľom poznania boha.

Z filozofie vychádzajúca intelektualizácia náboženstva a v zásade kontemplatívny charakter náboženského ideálu je tým novým, čím sa zapísal Maimonides do dejín filozofie. Práve táto intelektualizácia náboženstva spôsobila, že Maimonidova filozofia bola prístupná len úzkemu okruhu vzdelaných. Preto sa Maimonides rozhodol určiť minimum toho, čo musí vedieť každý a o čom písal vo svojom komentári k *Mišne*. Je to trinásť všeobecne záväzných tvrdení židovskej viery:

1. Boh je, 2. je jediný, 3. netelesný, 4. večný, 5. len jeho možno vzývať, 6. jestvuje prorocko, 7. Mojžiš bol najväčší z prorokov, 8. cez neho daná Tóra má boží pôvod, 9. má večnú platnosť, 10. boh pozná všetky skutky človeka, 11. odmieta a trestá ich, 12. pošle mesiáša (vykupiteľa), 13. nechá vstať z mŕtvych.

Maimonidov teistický aristotelizmus dal biblickému bohu – stvoriteľovi – jeho miesto vnútri filozofického obrazu sveta, a tým dosiahol Maimonides skutočnú syntézu medzi aristotelizmom a biblickým náboženstvom.

Maimonidovo dielo bolo predmetom ostrej kritiky pre svoj racionalizmus. To však nebolo prekážkou toho, aby tí, čo jeho dielo spochybňovali, nepísali k nemu komentáre. Ešte počas Maimonidovho života bol *Sprievodca blúdiacich* preložený do hebrejčiny (pôvodne bol písaný arabsky) a v 13. storočí do latinčiny, vďaka čomu vplýval aj na Tomáša Akvinského. Oveľa neskôr sa stal predmetom Spinozovho štúdia a kritiky v jeho diele *Tractatus theologico-politicus*.

Maimonides bol súčasník Averroesa. Vo vzťahu k Averroesovi nezaujímal stredovekí židovskí filozofi jednotné stanovisko. Bol však študovaný i komentovaný. Komentáre ku *Komentárom* Averroesa, k *Organonu* a *Metafyzike* Aristotela písal Levi ben Gerson.

Levi ben Gerson (1288 – 1344)

Levi ben Gerson, latinsky Gersonides, sa narodil vo Francúzsku. Bol matematikom a astronómom. Napísal komentár nielen k už spomínaným prácam filozofov, ale aj k Penteuchu a niekoľkým ďalším biblickým spisom. Hlavným filozofickým dielom ben Gersona sú Boje boha. Je to šesťdielne pojednanie, v ktorom rozvinul svoje predstavy o svete v duchu aristotelovských komentárov.

Vo svojej interpretácii boha odmietol Maimonidovu negatívnu teológiu. Ak by mal Maimonides pravdu, potom by sme o bohu nemohli nič vedieť. Podľa názoru Gersonida sa tvrdenia o bohu a o všetkom stvorenom, vzťahujú primárne na boha, a len potom na formy z neho odvodené. Napríklad sa hovorí o bohu primárne ako o prameni všetkej múdrosti, a len potom o múdrosti jednotlivých foriem stvorenia.

Pri výklade stvorenia sveta odmieta Gersonides učenie o emanácii, pripisujúc stvorenie len božej vôli. Zároveň sa mu javí ako neprijateľná predstava o stvorení sveta z ničoho. Veci dosiahli svoje bytie tvorivou činnosťou boha, ale ich stávanie sa predpokladá potencialitu stávania. Inými slovami, ich vznik predpokladá amorfnú a neurčitú hmotu. Z toho pre Gersonidesa nevyplývalo jestvovanie hmoty pred vznikom vecí. Jej časová existencia je spojená s božím tvorivým aktom.

Gersonidom nekončí plejáda židovských stredovekých filozofov. V 14. storočí pôsobil Moses Narboni.

Moses Narboni (1300 – 1362)

Narodil sa v Perpignane, zomrel v Sorii, v starom Kastilsku. Už ako trinásťročný bol zasvätený do štúdia filozofie. Od tohto obdobia sa neustále zoznamoval s dielom M. Maimonida, najmä s jeho Sprievodcom blúdiacich. Vďaka svojmu neustálemu štúdiu sa stal známym ako encyklopedický vzdelaný muž a komentátor biblie a arabského a židovského aristotelizmu. V rokoch 1355 – 1362 napísal svoj klasický komentár k Maimonidovu Sprievodcovi.

Moses Narboni vychádzal z presvedčenia, že rozum a zjavenie sú identické, preto môže rozum vykladať zjavený Zákon. To bolo podnetom kritiky Narboniho zo strany predstaviteľov ortodoxnej židovskej teológie.

Arabská i židovská stredoveká filozofia zohrala svoju úlohu v uchovaní filozofického bohatstva antiky bohatou prekladateľskou a komentátorskou činnosťou. V arabskej stredovekej filozofii jestvovali tendencie rozvíjať filozofiu ako vedu nezávislú od teológie. V židovskej stredovekej filozofii sme sa s tým nestretli. Saadjove filozofické počiatky sú späté s jeho prekladom biblie do arabštiny. Bol to zároveň podnet pre znovuosvojenie medzitým strateného helenistického kultúrneho dedičstva. Maimonidovu filozofiu možno tiež hodnotiť ako židovskú náboženskú filozofiu. Preto môžeme konštatovať, že sa na pôde židovstva filozofia nezbavila vplyvu teológie a náboženstva.

Pád arabských štátov a zhoršené postavenie Židov prispievali k prijímaniu výhrad židovskej ortodoxnej teológie voči racionalistickej filozofii. Argumenty pre svoju kritiku nachádzali ako v diele Al-Ghazáliho, tak i v diele Jehudu Haleviho. Začal sa úpadok filozofie.

LITERATÚRA

- [1] ABC svetových dejín. Praha, Orbis 1967.
- [2] ALEXANDROV, G. F. a kol.: Dějiny filosofie I. Filosofie antické a feudální společnosti. Praha, Svoboda 1958.
- [3] COPLESTON, F. C.: Geschichte der Philosophie im Mittelalter. München, Verlag C. H. Beck 1976.
- [4] Der grosse Ploetz, Auszug aus der Geschichte von den Anfängen bis zur Gegenwart. Freiburg – Würzburg, Verlag Ploetz 1992.
- [5] Filozofický slovník. Praha, Svoboda 1966.
- [6] GUTTMANN, J.: Die Philosophie des Judentums. München, Verlag Ernst Reinhardt 1933.
- [7] KROCHMALNIK, D.: Jüdische Philosophie? In: Neues Lexikon des Judentums. München, Bertelsmann Lexikon Verlag 1992.
- [8] WINDELBAND, W.: Lehrbuch der Geschichte der Philosophie. Tübingen, Verlag von J. C. B. Mohr 1928.

Doc. PhDr. Mária Mičaninová, CSc.

Právnická fakulta U P.J.Š.

Kováčska 26

040 01 Košice

SR